

Stabilitet og endring i yrkesverdier blant ungdom

Karl J. Skårbrevik

Artikkelen presenterer utvikling i yrkesverdier hos eit utval på vel 500 ungdommar frå 17-årsalderen fram til dei var vel 30 år og etablerte i arbeidslivet. Resultata viser både stabilitet og endringar i verdipreferansane. Arbeid i samsvar med evner og interesser var det viktigaste på begge tidspunkta. Høg inntekt og prestisje blei mindre viktig når dei sto overfor det aktuelle yrkesvalet, medan dei sosiale relasjonane knytte til arbeidet blei tillagde større vekt. Forskjellane mellom kjønna med omsyn til verdipreferansar blir haldne ved like og blir til dels forsterka.

Verdier blir sedde på som sentrale motivasjonsfaktorar når det gjeld val av yrke og utdanning som på dei fleste område i livet (Edwardsen 1995, Brown 2002). Ungdomsalderen er ein fase i livet då ein skal gjere sentrale val som kan ha stor innverknad på det seinare livsløpet, og det er difor naturleg at både norsk og internasjonal forskning har forsøkt å kartlegge kva for verdier unge legg til grunn for desse vala. Likevel har ein i lita utstrekning sett på samanhengen mellom uttrykte verdier i ungdomsalderen og seinare verdipreferansar ved aktuelle yrkesval. Problemstillinga i denne artikkelen vil difor vere om dei verdiorienteringane relaterte til yrkesval som ungdom i 17–18-årsalderen gav uttrykk for, også held seg når dei seinare i livet gjer sine aktuelle val, og i kva grad ein eventuelt finn endringar i vektlegging av dei ulike verdiane. Artikkelen er basert på data samla inn frå vel 500 unge frå ti kommunar på Nordre Sunnmøre i 1989 og 2003.¹

Yrkesverdier

Sverko og Vizek-Vidovic (1995) definerer yrkesverdier som «[...] the general and relatively stable goals that people try to reach through work» (s. 5). Dei utgjer ein del av det generelle kulturelle verdisystemet og må forståast

innafor den konteksten som desse utgjør (Brown 2002). Den omfattande Work Importance Study (Super og Sverko 1995) omfatta vel 18 000 deltakarar frå ulike land fordelte på unge i vidaregåande skole og høgre utdanning, i tillegg til ein del vaksne som ikkje var i utdanning. Det kom fram visse forskjellar i yrkesverdiar som reflekterte dei kulturelle kontekstane undersøkinga blei gjennomført i. Utvala frå Nord-Amerika og Sør-Afrika viste størst vektlegging på materiell suksess og prestisje, medan europearane la meir vekt på sosiale relasjonar, og Japan skilte seg ut med høg vektlegging av estetikk og kreativitet. Lebo mfl. (1995) samanlikna yrkesverdiar blant unge i USA, Noreg, Finland, Canada, Australia og Frankrike. Dei fann eit godt samsvar mellom dei aktuelle landa når det gjaldt vektlegging av dei ulike yrkesverdiane. God lønn, gode sjansar for å få seg arbeid og variert arbeid blei vurdert blant dei tre viktigaste. Blant det minst viktige var ønske om leiande stilling og rutineprega arbeid.

I 1980-åra og tidleg i 1990-åra blei det gjennomført ein del undersøkingar av yrkesverdiar hos ungdom i Noreg der stort sett same framgangsmåten og spørsmåla knytte til yrkesverdiar blei nytta (Eeg-Henriksen 1983, Grue 1988, Skårbrevik og Dybdal 1993, Edvardsen 1995). Utvala var noko ulike. Eeg-Henriksen, Grue og Edvardsen nytta representative utval frå heile landet, medan Skårbrevik og Dybdal hadde eit utval som omfatta alle unge frå ti kommunar på Sunnmøre fødte i 1972, og som gjekk i vidaregåande skole. Eeg-Henriksen sitt utval var henta frå elevar på allmennfagleg studieretning, Grue nytta elevar frå allmennfagleg studieretning og studieretning for handel og kontor, medan Skårbrevik og Dybdal hadde elevar frå alle studieretningar. Edvardsen nytta eit tilfeldig utval 16- og 18-åringar frå heile landet uavhengig av skolegang eller arbeid.

I alle fire undersøkingane fann ein at det å få eit yrke som var interessant, og der ein kunne nytte evnene sine, var sett på som det aller viktigaste. Rundt 80–90 prosent av respondentane kryssa av for desse verdiar som viktige. På den andre sida var det berre 3 til 5 prosent som la vekt på at yrket ikkje skulle krevje noko særleg utdanning utover det ein alt hadde eller var i ferd med å ta. Gode mulegheiter for arbeid kom deretter med rundt 70 prosent. Sosiale forhold på arbeidsplassen, som samarbeid med andre og kontakt med menneske, blei sett på som viktig for jamt over 40–50 prosent. Desse undersøkingane blei gjennomførte over ein tiårsperiode og viste også nokre endringar med omsyn til verdipreferansar. Den mest interessante endringa var at verdiar som høg inntekt, prestisje og mulegheitene for leiande stilling blei viktigare. Dette viser seg alt i Grue si undersøking basert på data frå 1985 og går att i dei to seinare undersøkingane. 24 prosent meinte høg inntekt var viktig i Eeg-Henriksen si undersøking, mot 43 prosent i Edvard-

sen si undersøking ti år seinare. Ønske om prestisje auka i same tidsrommet frå 6 til 16 prosent og kor viktig leiande stilling var, frå 9 til 17 prosent. Grue si undersøking viste også ein klar auke i kor viktig sjølvstendig arbeid var, frå 44 til 68 prosent, men dette går ikkje att i dei to neste undersøkingane. I motsetnad til Grue fann Skårbrevik og Dybdal og Edvardsen ikkje nokon reduksjon i vektlegginga av altruistiske verdiar, som å dekkje samfunnet sitt behov for arbeidskraft, gjere ein innsats for samfunnet og hjelpe andre. Interessant er det å notere seg at både Skårbrevik og Dybdal og Edvardsen finn ein auke i vektlegginga av å få eit yrke som kan kombinerast med heim og familie. Medan 25 prosent vurderte dette som viktig hos Eeg-Henriksen, finn vi 37 prosent i Edvardsen si undersøking og heile 55 prosent i undersøkinga til Skårbrevik og Dybdal.

Uttrykk for at materielle verdiar er viktigare, går også att i Villa (2002) sin analyse av skolestilar der unge sine tankar om bustad og yrke kom til uttrykk. Ho samanliknar sine konklusjonar frå stilar skrivne i 1990-åra med ei tilsvarande undersøking basert på stilar skrivne i 1960-åra. Hovudtemaet for hennar undersøking er forskjellar mellom by- og bygdeungdom. I 60-åra var byungdom orienterte mot materielle verdiar og status og lite opptekne av familie og eige miljø. Bygdeungdommen sin identitet var meir sentrert om til-eigning av kvalifikasjonar og tilknytning til miljøet på heimstaden. Sjølv om ein i 1990-åra fann mange av dei same forskjellane, så var bygdeungdom no blitt like opptekne av materielle verdiar som byungdommen var tidlegare.

Sinisalo (2004) såg på utviklinga i yrkesverdiar hos finsk ungdom som gjekk i vidaregåande skole i 1977, 1989 og 1995. I perioden hadde det vore ein jamn auke i vektlegging av det han kalla «sjølv-aktualiserande» verdiar (utvikling og læring i arbeidet). På dei andre områda var ikkje utviklinga eintydig. Til dømes auka vektlegginga av variert og interessant arbeid frå 1977 til 1989, for så å minske fram til 1995. Han konkluderte med at sosiale og økonomiske endringar må takast med når ein skal forstå også endringar av yrkesverdiar blant unge. Dette blir også framheva av Sverko (1999) som såg på utviklinga av yrkesverdiar i Kroatia frå 1983 til 1994. Han fann at utilitaristiske verdiar (god inntekt, avansement og prestisje) og individualistiske verdiar blei tillagde større verdi i 1994 enn i 1983, medan verdiar som deltaking i samfunnet og altruisme hadde blitt mindre viktig. Han meinte denne utviklinga kunne tilskrivast innføring av eit politisk og økonomisk system, i tilknytning til omveltingane i det tidlegare Jugoslavia, som la vekt på individuelle ambisjonar og materiell suksess.

Dei endringane i verdipreferansar som det er vist til, kan anten skuldast det Hellevik (2001) karakteriserer som *generasjonseffektar* eller *periodeeffektar*. Generasjonseffektar er endringar i verdipreferansar i samfunnet gene-

relt og kan tilskrivast endringar i samfunnet når det gjeld oppvekstvilkår som tilfører unge nye oppfatningar om kva som er viktig og mindre viktig. Dette er endringar i verdisyn som dei tek med seg seinare i livet, og som fører til ei generell endring i verdipreferansar i samfunnet på lengre sikt. Strand (2007) meinte å påvise ein slik effekt ved at eldre generasjonar var meir «konserveringsorienterte» og mindre opne for endringar enn yngre, og at denne endringa kunne først attende til eit høgre utdanningsnivå i yngre generasjonar. På bakgrunn av data innsamla i perioden 1986 til 1998 konkluderte Hellevik med at ein av utviklingstendensane når det gjaldt verdipreferansar i perioden, var ein auke i vektlegginga av materielle verdiar blant unge. Han tilskreiv dette ein generasjonseffekt som ville kunne føre til eit meir materialistisk samfunn. Sjølv om undersøkinga «Ung i Noreg» frå 1998 (Rossow, 2003) ikkje direkte kan samanliknast med dei andre norske undersøkingane som er refererte, stør resultatata frå denne opp under ein slik konklusjon. Prosentdelen som her la vekt på at arbeidet var godt betalt, var no blant dei største, og på linje med å få eit arbeid der ein kunne bruke evnene sine.

Men der kan også vere endringar som skuldast periodeeffektar, eller «tidsånden» som Hellevik kallar det. Det er endringar som kan tilskrivast meir kortvarige forhold i samfunnet, som til dømes høg arbeidsløyse, politisk søkjelys på spesielle tema eller idear mv., og har innverknad både på yngre og eldre. På bakgrunn av Eeg-Henriksen og Grue sine undersøkingar meinte Edvardsen (1991) å konkludere med at ein i 1980-åra hadde utvikla seg mot eit meir materialistisk og mindre altruistisk samfunn. Ettersom nedprioritering av altruistiske verdiar ikkje gjekk att i dei seinare undersøkingane, kan dette kanskje tilskrivast ein slik periodisk effekt. Det same kan svingingane i verdipreferansar som Sinisalo fann i Finland. Det er nok berre forskning over eit lengre tidsrom som kan avklare kva som er generasjonseffektar, og kva som er av meir periodisk karakter. Om endringane som Sverko observerte i Kroatia, blir periodiske effektar eller generasjonseffektar, vil berre tida kunne vise.

Både generasjons- og periodeperspektivet er endringar som skjer på samfunnsnivå eller nasjonalt nivå. *Livsfaseperspektivet*, som er det tredje perspektivet på endringar i verdipreferansar som Hellevik viser til, fokuserer på at verdiane kan endre seg hos det einskilde individet etter kvart som det blir eldre, haustar nye erfaringar og møter nye utfordringar. Med utgangspunkt i dette perspektivet fann Hellevik at yngre uttrykte verdiar som hadde karakter av å vere meir orientert mot det moderne (søker spenning, det urbane, det som er nytt, og ny teknologi) og det materialistiske (opptekne av eigedom og konsum) enn eldre.

Johnson og Elder jr. (2002) kombinerer desse tre perspektiva med metafo- ren «work value trajectory». Yrkesverdiar og utviklinga av dei kan beskrivast som ei bane (trajectory) med eit utgangspunkt i ungdomsalderen og dei verdiane ein har tileigna seg i oppveksten. Desse verdiane vil seinare endre seg over tid (gjennom ulike livsfasar) ved påverknader frå ulike faktorar som utdanning, møtet med arbeidslivet og etablering av familie. Utgangspunktet vil vere individuelt, men også til ein viss grad spesifikt for den aktuelle generasjo- nen. Det bestemmer det «nivået» verdien vil ligge på i forhold til andre ver- diar, medan ulike påverknader vil avgjere om «verdibana» vil bevege seg mot større eller mindre vektlegging av dei ulike verdiane for den enkelte. Johnson og Elder jr. fann at unge som tok høgre utdanning, i utgangspunktet la større vekt på medverknad på arbeidsplassen og mindre vekt på sjansane for arbeid, og at desse forskjellane forsterka seg seinare i livsfasen. Underhill (1966) kon- kluderte med at dersom ein investerte i ei lang og kostbar utdanning for å opp- nå eit yrke, så hadde ein eit større behov for å tilpasse seg gjengse verdiar innan yrket, og det auka sjansane for ei slik tilpassing. Personar som investerte mindre i utdanning, hadde mindre behov for ei slik tilpassing og ville i større utstrekning halde på sine opphavlege verdipreferansar.

Forskjellar mellom menn og kvinner når det gjeld verdiar knytte til yrkes- val, går att i alle undersøkingar. Stort sett har ein funne at kvinner legg meir vekt på sosiale og altruistiske verdiar, medan menn gir uttrykk for at mate- rielle og statusprega verdiar er viktigare (Eeg-Henriksen 1983, Edvardsen 1995, Sinisalo 2004, Karlsen Bæck 2006). Ifølgje Karlsen Bæck er desse for- skjellane i ungdomsalderen eit uttrykk for «kvinnens kulturelle mandat» om å ivareta omsorgsoppgåvene i samfunnet, ei haldning som dei har tileigna seg i sosialiseringssprosessen gjennom oppveksten. Han fann at desse forskjellane var meir markante hos unge frå lågare sosiale lag. Johnson (2001) konkluderte med at forskjellane i verdipreferansar mellom menn og kvinner minska ved overgangen frå ungdom til vaksen, men at dei ikkje blei borte.

Problemstilling

I denne artikkelen skal det handle om *livsfaseperspektivet* når det gjeld end- ringar og stabilitet i verdipreferansar. Samanhengen mellom dei verdiane knytte til framtidig yrke som eit utval ungdommar gav uttrykk for som 17- åringar, og det dei gav uttrykk for 14 år seinare då dei var etablerte i sam- funnet, vil bli undersøkt. Stabilitet og endringar når det gjeld forskjellar i verdipreferansar mellom menn og kvinner, blir drøfta spesielt. Vidare vil vi sjå på effekten av utdanning når det gjeld endring i yrkesverdiar.

Datagrunnlag og metode

I perioden 1988 til 1992 blei det gjennomført ei oppfølgingsundersøking av unge frå ti kommunar på Nordre Sunnmøre som gjekk ut av ungdomsskolen i 1988 (Skårbrevik og Dybdal 1993). Av dei 1088 som byrja i vidaregåande skole i 1988, var det 934 (86 %) som våren 1989 svarte på eit spørjeskjema som blant anna inneheldt spørsmål om yrkesverdiar. Elevane kom frå alle studieretningane i vidaregåande skole. I 2003 fekk dei tilsendt eit spørjeskjema som mellom anna inneheld dei same spørsmåla knytte til yrkesverdiar som i 1989. For 519 (55 %) av dei 934 som svarte på spørsmåla i 1989, var det muleg å kople saman svar på spørsmålet om yrkesverdiar både i 1989 og i 2003. Rangkorrelasjon for svara i 1989 mellom dei som *svarte* på spørsmåla i 2003, og dei *ikkje svarte*, er 0,98 for menn og 0,97 for kvinner. Utrekninga er basert på talet på respondentar som kryssa av for svaralternativet «viktig» på dei ulike spørsmåla. Når det gjeld rangering av yrkesverdiar i 1989 skulle dette tilseie at fråfall ikkje representerer noko stort problem. Av dei som svarte i 1989, var det 49 prosent kvinner og 51 prosent menn. Forskjellen var noko større blant dei som svarte i 2003, med 43 prosent kvinner og 57 prosent menn. Av denne grunnen er resultatane presenterte separat for menn og kvinner.

Sjølv om utvalet er henta frå eit avgrensa geografisk område, var yrkesverdiane nokolunde representative for det ein fann i andre landsomfattande undersøkingar som nytta stort sett dei same svaralternativa. Rangkorrelasjon basert på svaralternativet «viktig» mellom våre data frå 1989 og Eeg-Henriksen si undersøkinga nokre år tidlegare er 0,91, og med Edvardsen (1995) si undersøking nokre år seinare 0,96. Dette kan vere ein indikasjon på at dei yrkesverdiane som kom til uttrykk i denne undersøkinga, var nokolunde representative for unge frå heile landet i 1989.

Ved undersøkinga i 1989 blei det nytta spørsmål om yrkesverdiar henta frå Eeg-Henriksen si undersøking. Elevane blei bedne om å krysse av for i kva grad ulike utsegner var *viktige for dei når dei skulle velje yrke eller arbeid*. Det blei nytta ein tredelt skala: «lite viktig», «litt viktig» og «viktig». I 1989 blei spørjeskjema delte ut og samla inn i klassene elevane gjekk i. I 2003 blei adressene til dei tidlegare elevane innhenta, og dei fekk tilsendt spørjeskjema med returkonvolutt i posten. Utsegnene var denne gongen knytte til *kva som hadde vore viktig for dei i val av yrke eller arbeid*. Utsegnene er med dette knytte opp til to ulike livssituasjonar; dei første er framtidsretta mot det dei meiner ville vere viktig, og dei andre er meir tilbakeskodande på kva som hadde vore viktig. Ved denne datainnsamlinga blei det nytta ein femdelte skala, men med «lite viktig» og «viktig» som ytterpunkt og «litt viktig» som

«midtpunkt». Dei to nye verdiane på skalaen blei berre markerte med tal, men utan nemning. For å samanlikne skårane i dei to undersøkingane er skalaen i den siste omgjort til ein tredelt skala med same nemningane som i 1989. Denne er nytta i analysane og presentasjonen av resultatane. Dette skaper eit problem ved samanlikning av resultatane ved at høvet til å differensiere svaret var større i 2003 enn i 1989. Dette viser seg også ved eit noko større gjennomsnittleg standardavvik for dei ulike utsegnene i 2003 (0,71) enn i 1989 (0,62). Ved samanlikninga av resultatane frå 1989 og 2003 må ein ta høgde for at eventuelle forskjellar kan skuldast bruk av ulike skalaer ved datainnsamlinga. Det er i første rekke gjort ved å sette signifikanskravet til 1 prosent når det gjeld signifikante forskjellar eller korrelasjonar.

Variablar

I 1989 blei følgjande innleiande formulering nytta:

Nedanfor er nemnt nokre forhold som kan ha betydning når ein skal velje yrke. Kryss av for kvar av desse faktorane i kva utstrekning dei er viktige for deg når du skal velje yrke eller arbeid.

Den innleiande formuleringa i 2003 var:

Nedenfor er nevnt noen forhold som kan være av betydning for det yrket eller arbeidet en har valgt. Kryss av på skalaen fra 1 til 5 for hvilken betydning de har hatt for deg i valg av yrke eller arbeid.

Dei ulike utsegnene som respondentane skulle ta stilling til i 1989, går fram av tabellane. I 2003 nytta ein bokmål i spørjeskjemaet, og utsegnene blei tilpassa denne endringa i målform. Formuleringa «Samfunnet sitt behov for arbeidskraft» blei endra til «Samfunnet har behov for folk med dette yrket», og denne endringa kan ha ført til eit noko endra meningsinnhald.

I tillegg til yrkesverdiar vil kjønn bli nytta som ein sentral variabel. Bakgrunnen for dette er dei forskingsresultata som er vist til ovanfor når det gjeld forskjellar mellom menn og kvinner. Som nemnt har tidlegare undersøkingar sett på effekten av utdanning på verdipreferansar. For å analysere dette vil eg i denne artikkelen nytte ein dikotom variabel: høgare utdanning på minst bachelornivå versus ikkje høgare utdanning.

Resultatpresentasjon

Hovudtemaet for presentasjonen vil vere ein analyse av forskjellane mellom skårane i 1989 og 2003. For å få ein viss systematikk i presentasjonen av resultat har eg valt å gruppere dei ulike utsegnene basert på faktoranalysar. Den grupperinga som er lagd til grunn, er ein analyse med det talet på faktorar som gav best samsvar mellom grupperingane i 1989 og 2003. Resultatet blei i alt seks faktorar. Det ønskjelege ville vere å nytte desse faktorane som variablar, men berre to av desse gav tilfredsstillande resultat når det gjaldt reliabilitet til å kunne nyttast slik eller som indeksar (Cronbach alpha > 0,7 eller gjennomsnittleg inter-item-korrelasjon > 0,3). Sjølv med seks faktorar var det to av utsegnene som kom inn under ulike faktorar i 1989 og 2003. Det gjeld «Mulegheit for sjølvstendig arbeid» som etter skjøn er gruppert saman med *sosiale verdier*, og «Få eit yrke som krev kort eller inga utdanning» som er gruppert under *sjølvrealisering*. For å få fram eit mest muleg nyansert bilete av svarmønstra i 1989 og 2003 er dei ulike utsegnene analyserte og kommenterte kvar for seg. Ved dei statistiske analysane er det nytta ikkje-parametriske testar: *gamma* og *Spearman's rho* for korrelasjonsutrekningar, *Wilcoxon Signed Rank Test* («matched pairs test») for analyse av forskjellar mellom målingane i 1989 og 2003 og *chi-kvadrat* for analyse av forskjellane mellom grupper. For å gjere resultatpresentasjonen meir leseleg er dei statistiske utrekningane ikkje tekne med i teksten, men signifikansnivået er sett til $p < 0,01$ dersom ikkje noko anna er nemnt.

Stabilitet og endringar i verdipreferansar

Analysane viser både endringar og stabilitet i verdipreferansar frå 1989 til 2003. Tabell 1 gir ei oversikt over kor mange som prosentvis hadde svart at dei ulike utsegnene var «lite viktig» og «viktig» i 1989 og 2003. I tabell 2 er stabiliteten i verdipreferansar gitt ved samsvaret mellom svara til respondentane i 1989 og 2003. Ved *høg stabilitet* er same svaralternativet nytta i 1989 og 2003, til dømes at «sjansane for høg inntekt» blei vurdert som viktig både i 1989 og 2003. *Moderat stabilitet* er definert ved dei som «flytta seg» ein plass på skalaen, til dømes frå «lite viktig» til «litt viktig», og *låg stabilitet* ved dei som gjekk frå det eine ytterpunktet på skalaen til det andre, det vil seie frå «lite viktig» til «viktig» eller omvendt. I nokre tilfelle er ikkje samsvaret mellom skårane i 1989 og 2003 gitte signifikante korrelasjonar sjølv om samsvaret prosentvis er høgt. Det gjeld utsegnene knytte til interessant arbeid og det å bruke evnene, både frå menn og kvinner, og verdien av utdanning og gode mulegheiter for arbeid for kvinner. Dette skuldast at ingen respondentar har nytta svaralternativet «lite viktig» verken i 1989 eller 2003. I desse tilfella er der eit godt samsvar, sjølv om dette ikkje viser seg ved signifikante korrelasjonar.

STABILITET OG ENDRING I YRKESVERDIAR BLANT UNGDOM

33

Tabell 1. Prosent som har vurdert dei ulike utsegnene som lite viktig eller viktig i 1989 og 2003 fordelt etter kjønn.

Verdiar gruppert	Utsegner	1989				2003			
		Lite viktig		Viktig		Lite viktig		Viktig	
		Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Sjølvsrealisering	Eit yrke som er interessant	1	0	97	98	2	1	90**	94**
	Eit yrke der eg kan bruke evnene mine	1	0	84	92	3	1	87	90
	Eit yrke/arbeid som krev kort eller inga utdanning eller skolegang	72	76	2	1	86	88	6	6
Ambisjonar	Sjansane for høg inntekt	3	7	60	42	29	55	37***	18***
	Eit yrke med høg prestisje	28	43	15	10	54	68	13***	9***
	Eit yrke/arbeid som gir mulegheit for å få ei leiande stilling	27	34	25	18	34	46	38	30
Arbeid	Gir gode mulegheiter for arbeid	3	2	68	74	10	11	60**	63***
	Gir store valmulegheiter når det gjeld val av arbeidsstad	14	12	41	39	31	21	41	50
Relasjonar	Gir mulegheit for samarbeid med andre	9	5	36	57	5	3	71***	85***
	Fører til mykje kontakt med menneske	16	4	37	70	12	4	62***	85***
	Gir mulegheit for sjølvstendig arbeid	8	8	47	50	5	8	79***	76***
Altruisme	Samfunnet sitt behov for arbeidskraft	32	26	20	24	24	14	50**	57***
	Kunne gjere ein innsats for samfunnet	33	25	18	30	39	30	26	39
Heim og familie	Eit yrke/arbeid der eg kan hjelpe andre	34	9	22	48	40	23	28	55
	Gir mykje fritid og ferie	33	39	18	10	46	46	24	24
	Yrke/arbeid som kan kombinerast med barn og familie	14	12	53	58	29	18	42***	56
Heim og familie	Gir mulegheiter for arbeid på heimstaden	35	36	36	30	52	39	32**	39

Signifikante forskjellar mellom skårane i 1989 og 2003: ** p < 0.1; *** p < 0.01

Tabell 2. Prosent med høg, moderat og låg stabilitet for yrkesverdiar frå 1989 til 2003 fordelt etter kjønn.

Verdiar gruppert	Verdiar	Menn			Kvinner		
		Låg	Moderat	Høg	Låg	Moderat	Høg
Sjølvsrealisering	Eit yrke som er interessant	3	10	87	1	7	92
	Eit yrke der eg kan bruke evnene mine	2	23	75	1	15	84
	Eit yrke/arbeid som krev kort eller inga utdanning eller skolegang	3	29	68**	4	26	70
Ambisjonar	Sjansane for høg inntekt	15	47	38	20	52	28
	Eit yrke med høg prestisje	12	45	43	9	43	48**
	Eit yrke/arbeid som gir mulegheit for å få ei leiande stilling	16	46	38	15	50	35
Arbeid	Gir gode mulegheiter for arbeid	6	36	58**	10	34	56
	Gir store valmulegheiter når det gjeld val av arbeidsstad	14	49	37	16	46	38
Relasjonar	Gir mulegheit for samarbeid med andre	4	49	47***	4	40	56*
	Fører til mykje kontakt med menneske	11	46	43	4	28	68***
	Gir mulegheit for sjølvstendig arbeid	9	47	44	7	42	51**
Altruisme	Samfunnet sitt behov for arbeidskraft	16	45	39**	15	52	33
	Kunne gjere ein innsats for samfunnet	8	46	46***	12	45	43***
Heim og familie	Eit yrke/arbeid der eg kan hjelpe andre	13	40	47***	11	43	46***
	Gir mykje fritid og ferie	14	49	37	13	51	36
	Yrke/arbeid som kan kombinerast med barn og familie	17	41	42	15	38	47
	Gir mulegheiter for arbeid på heimstaden	19	32	49***	19	36	45***

Signifikante korrelasjonar mellom skårane i 1989 og 2003: **p < 01; *** p < 001

Rangkorrelasjonen mellom verdiutsegnene i 1989 og 2003 basert på svaralternativet «viktig» er 0,82 for menn og 0,86 for kvinner. Baserer ein utrekninga på svaralternativet «lite viktig», er korrelasjonskoeffisientane 0,81 for menn og 0,83 for kvinner. Dette indikerer at rangeringa av verdiane i 1989 og 2003 langt på veg er den same. I gjennomsnitt er det om lag 50 prosent av respondentane som har nytta same svaralternativet i 2003 som i 1989 (høg stabilitet), medan det er vel 10 prosent som har nytta det motsette svaralternativet (låg stabilitet). Oppsummeringa som følgjer, er knytt til tabellane 1 og 2.

- Arbeid som er interessant, og der ein får brukt evnene sine, er tillagt størst vekt både i 1989 og i 2003. Desse verdiane var viktige i tilknytning til dei planane elevane hadde for framtida, og dei var viktige då dei skulle etablere seg i arbeidslivet. Det same gjeld vekta som blir lagt på utdanning. Av tabell 2 ser ein at dette også er svært stabile verdiar hos respondentane.
- Høg inntekt blei tillagd signifikant mindre vekt då dei valde yrke enn det dei førestelte seg som unge. Dette gjeld både menn og kvinner. Det er ikkje berre færre som vurderer det som viktig, men også fleire som meiner at høg inntekt var lite viktig ved val av yrke. Når det gjeld vektlegging av prestisje, er endringa knytt til at dette er blitt tillagt signifikant mindre vekt ved det aktuelle yrkesvalet enn den verdien det var tillagt i ungdomsalderen. Sjølv om der er signifikante forskjellar, så er der også ein viss stabilitet ved ein signifikant samanheng mellom skårane for kvinner når det gjeld prestisje.
- Mulegheitene for arbeid blei vurderte blant dei viktigaste verdiane hos unge i 1989. Det same gjaldt vektlegging av yrke som gav gode valmulegheiter med omsyn til arbeidsstad. Både for menn og kvinner er det ein signifikant nedgang i vektlegginga av arbeidsmulegheiter. Det kan nok tilskrivast at dei aller fleste personane i undersøkinga var i arbeid i 2003 og var mindre opptekne av dette enn før dei kom inn i arbeidslivet. Men der er også ein høg stabilitet i vurderingane ved at over 50 prosent har nytta same svaralternativet i 2003 som i 1989. Knytt til ein auke i bruken av svaralternativet «lite viktig», ser vi også ein nedgang i vektlegginga av å få eit yrke der sjansane for arbeid ikkje er avhengige av kvar ein bur, men dette resultatet er ikkje signifikant.

- Den klaraste endringa frå 1989 til 2003 finn vi ved ein auke i vektlegging av dei sosiale verdiane (samarbeid, kontakt med andre og sjølvstendig arbeid). Endringane frå 1989 til 2003 er signifikante for begge kjønn for alle tre utsegnene. Frå tabell 2 ser vi at der også er ein viss stabilitet i vektlegginga av desse verdiane. Denne er signifikant for samarbeid når det gjeld menn og kontakt og sjølvstendig arbeid for kvinner.
- Av dei verdiane som er grupperte som altruistiske, er det berre vurderinga knytt til «samfunnet sitt behov for arbeidskraft» som viser ei signifikant auka vektlegging frå 1989 til 2003. Som nemnt blei det nytta litt ulike formuleringar for denne utsegna i 1989 og 2003, og det er muleg at dette er årsaka til den forskjellen som er observert. Av tabell 2 ser vi at dette er stabile verdiar med signifikante korrelasjonar mellom skårane i 1989 og 2003 når det gjeld innsats for samfunnet og å kunne hjelpe andre, og for menn også for vektlegging av samfunnet sitt behov for arbeidskraft.
- Når det gjeld verdiar knytte til grupperinga «heim og familie», er der ingen signifikante forskjellar i vektlegging mellom 1989 og 2003 for kvinner. Hos menn finn vi derimot at vektlegginga både av å finne eit arbeid som kan kombinerast med barn og familie, og eit arbeid på heimstaden, er blitt signifikant mindre. Samstundes ser ein også frå tabell 2 at det både for menn og kvinner er ein signifikant samanheng mellom skårane i 1989 og 2003 for vektlegging av å få eit arbeid på heimstaden. Dei som såg dette som viktig i ungdomsåra, har også lagt vekt på det seinare. Men det kan vere at dette er personar som har gått tidleg ut i arbeidslivet slik at det var dei verdiane dei hadde som unge, som også var avgjerande ved yrkesvalet.

Grovt sett er det to grupper av verdiar som har endra seg mest. Både hos menn og kvinner har dei materielle verdiane knytte til inntekt og prestisje klart blitt mindre viktige i valet av arbeid eller yrke. Dei sosiale verdiane som samarbeid med andre, kontakt med folk i arbeidet og sjølvstendig arbeid har blitt viktigare. Desse tendensane gjeld både for menn og kvinner. Interesser og realisering av evner og gode mulegheiter for arbeid er framleis viktig. Desse verdiane, sosiale og altruistiske verdiar og arbeid på heimstaden, viser også høg stabilitet.

Kjønnsforskjellar

Rangkorrelasjonen mellom menn og kvinner i 1989 er 0,89 og 0,93 i 2003. Dette viser at det generelt er semje mellom menn og kvinner når det gjeld vektlegging av kva som er viktig i arbeidslivet. Men av tabell 1 ser vi også at der er ein del forskjellar. Som ungdommar la gutar signifikant meir vekt på inntekt og prestisje enn jenter, og desse forskjellane går att også 14 år seinare. Forskjellen når det gjeld vektlegginga av å få ei leiande stilling, var ikkje signifikant i 1989. Kor viktig dette er, aukar i vaksen alder, og mest blant menn, slik at det i vaksen alder blir ein signifikant forskjell. På den andre sida ser vi at jentene i ungdomsalderen la signifikant større vekt på å få eit yrke der dei kan samarbeide med andre og ha kontakt med folk. Sjølv om gutar som vaksne også legg meir vekt på dette, er forskjellane framleis signifikante i vaksen alder. Det same gjeld også vektlegging av altruistiske verdiar som å gjere ein innsats for samfunnet og å kunne hjelpe andre. I all hovudsak er desse forskjellane i samsvar med det ein har funne i dei undersøkingane som det er referert til tidlegare. Dei er til stades i ungdomsalderen og blir ikkje borte med åra.

Effekten av utdanning

For å kartlegge effekten av utdanning har eg sett på endringar i verdiprefe-ransar for dei med og utan høgre utdanning i forhold til utgangspunktet i 1989. Ettersom der er få signifikante forskjellar mellom utdanningsgrup-pene, har eg valt ikkje å presentere resultat i tabellform. Analysen gir føl-gjande signifikante forskjellar:

- Både menn og kvinner *utan høgre utdanning* har nedprioritert kor viktig det er å få eit arbeid som er interessant.
- Menn *med høgre utdanning* har nedprioritert verdien av arbeid på heim-staden.
- Kvinner *med høgre utdanning* har ikkje nedprioritert kor viktig prestisje er i same grad som kvinner utan høgre utdanning.
- Kvinner *utan høgre utdanning* har nedprioritert mulegheitene for å finne arbeid sett i forhold til kvinner med høgre utdanning.
- Kvinner *utan høgre utdanning* har nedprioritert altruistiske verdiar, medan kvinner *med høgre utdanning* legg større eller like stor vekt på desse verdiane. Begge gruppene har prioritert opp samfunnet sitt behov for arbeidskraft.

Ved å sjå på forskjellane mellom menn og kvinner i dei to utdanningsgruppene i 1989 og 2003 kan ein få eit inntrykk av om høgre utdanning har hatt nokon effekt på kjønnsforskjellane. I all hovudsak er forskjellane mellom menn og kvinner dei same i begge gruppene, men ein interessant forskjell oppstår relatert til høgre utdanning. Kvinner med høgre utdanning er signifikant meir opptekne av tilpassing til arbeidsmarknaden enn menn ved å legge større vekt på mulegheitene for arbeid, finne arbeid på heimstaden og fleksibilitet når det gjeld arbeidsstad. Det er forskjellar som ein ikkje finn hos dei som ikkje har teke høgre utdanning. Når det gjeld å finne eit arbeid som kan kombinerast med barn og familie, så var der ingen forskjell mellom kjønna i nokon av utdanningsgruppene i 1989. I 2003 finn vi ein signifikant forskjell i gruppa utan høgre utdanning. Kvinner som *ikkje har teke høgre utdanning*, har utvikla eit tradisjonelt kjønnsrollemønster ved å legge større vekt på å kunne kombinere arbeid og omsorgsoppgåver. Kvinner som har teke høgre utdanning, held i større utstrekning ved like dei kjønnsnøytrale verdipreferansane frå ungdomsåra. For menn er der ingen forskjell mellom utdanningsgruppene, men som nemnt tidlegare var der ein signifikant nedgang i vektlegginga av dette hos menn generelt.

Utdanning har hatt ein marginal effekt på verdipreferansane i denne undersøkinga. Effekten er litt større hos kvinner, og der kan vere indikasjonar på at kvinner som tek utdanning, tek meir sikte på tilpassing til strukturelle forhold på arbeidsmarknaden både ved vektlegging av mulegheitene for arbeid, samfunnet sitt behov for arbeidskraft og altruistiske verdier. Denne kombinasjonen av verdier kan kanskje vere ei forklaring på at kvinner som tek høgre utdanning, svært ofte innrettar seg mot helse- og sosialsektoren der det både er godt om arbeid, og der ein kan få realisert altruistiske verdier.

Drøfting

Verdier utviklar seg som ein del av den sosialiseringsprosessen som skjer i oppveksten, og blir ein del av den identiteten eller sjølvbiletet som ein person etablerer i ungdomsalderen. Dei er ved det med på å danne «avgjerdsgrunnlaget» for val av utdanning og yrke (Super, 1957). Desse verdiane er sjølv sagt individuelle, men også karakteristiske for den generasjonen den unge representerer. I åra frå 1989 til 2003 har personane i denne undersøkinga kvalifisert seg for eit yrke eller arbeid anten gjennom utdanning eller på andre måtar, dei har hausta nye erfaringar og blitt påverka gjennom vener og kollegaer, media mv. Mange har lukkast med dei planane dei la som 17–18-åringar, andre har endra planane sine og lagt opp til eit anna

livsløp enn det dei førestelte seg i ungdomsalderen. Desse erfaringane har også gjort at dei til ein viss grad har endra syn på kva som er viktige verdiar å få realisert i arbeidslivet.

Spørsmålstillingane i 1989 og 2003 refererte til situasjonar der verdiar har hatt til dels ulike funksjonar. I 1989 skulle dei sjå framover mot verdiar knytte til arbeidslivet som var viktige for dei. Dei utgjorde motiv for yrkes- og utdanningsval. I 2003 skulle dei svare på kva som hadde vore viktig når dei valde det arbeidet dei hadde no. I dette ligg det at det blir ei grunngeving for eller ei forklaring på dei vala dei har gjort. Dei har stått i livssituasjonar der dei ikkje berre kunne ta omsyn til det ønskjelege, men også til det som var muleg eller praktisk å gjennomføre. Likevel ser vi at det er eit etter måten godt samsvar mellom dei verdiane dei gav uttrykk for som syttenåringar og som vaksne i trettiårsalderen. Slik sett er resultatane i samsvar med den definisjonen som det er referert til innleiingsvis, som føreset at yrkesverdiane er relativt stabile over tid.

Når det gjeld endring i verdiar, er det to område som peikar seg ut som spesielt interessante. Verdien av inntekt og prestisje er blitt signifikant mindre viktig ved det aktuelle yrkesvalet enn det dei såg føre seg som 17-åringar. Som nemnt har undersøkingar indikert ein viss auke i vektlegginga av desse verdiane blant ungdom fram til ut i 1990-åra. Innleiingsvis er det blitt konkludert med at dette kan tilskrivas ein *generasjonseffekt* på utvikling av verdipreferansar, og at samfunnet utviklar seg mot ei sterkare vektlegging av materielle verdiar. Når desse verdiane likevel er blitt mindre viktige hos personane i undersøkinga, kan det kanskje tilskrivas endringar i «tidsånda» i løpet av 90-åra, eller *periodeeffektar*. Data frå undersøkinga «Ung i Noreg» (Rossow 2003) tyder på at ungdom i 2002 var minst like opptekne av lønn og prestisje som i 1989. Det er difor mest sannsynleg at denne endringa må tilskrivas ein *livsfaseeffekt*. Vektlegging av materielle verdiar er blitt redusert etter som personane er blitt eldre. Dette kan tyde på at den tendensen mot auka materialisme som ein har funne hos unge i denne perioden, kan ha blitt modifisert ved mindre vektlegging av desse verdiane da dei unge blei eldre, og bidreg til generell stabilitet når det gjeld desse verdiane over tid.

Endringar i verdipreferansar kan ha ulike forklaringar. Generasjons- og periodeeffektar kan nok i hovudsak tilskrivas faktorar av økonomisk og samfunnsmessig karakter, medan livsfaseeffektar nok har ei meir individuell og psykologisk forklaring. Johnson (2001) knyter endringar i verdipreferansar til dei påskjøningane ein person oppnår. Verdiar som ein får realisert, vil bli viktigare, medan dei ein må renonsere på, blir tillagt mindre vekt. Ifølgje Rokeach (1973) vil verdiar som ein ikkje får realisert, representere ein trussel mot sjølvbiletet og føre til ei omprioritering der dei blir tillagde mindre

vekt og erstatta med andre verdier som ein opplever å få realisert. Når det arbeidet ein får, ikkje gir den økonomien og prestisjen som ein skulle ønske i utgangspunktet, vil dette kunne føre til at ein legg mindre vekt på desse verdiane og heller oppvurderer andre verdier, som forhold knytte til arbeidsplassen eller utøving av yrket, til dømes ei sterkare vektlegging av verdier som samarbeid med andre, kontakt med menneske og å ha eit sjølvstendig arbeid. Den ekstra vekta som er blitt tillagd desse verdiane med alderen i denne undersøkinga, kan tilskrivast slike forhold, men også at dette er sider ved arbeidslivet som ein ikkje innsåg at var viktig som ungdom.

Men også i eit livsfaseperspektiv kan endringar forståast ut frå den sosiale og økonomiske konteksten personane lever i. Det kan vere at nordmenn i 2003 generelt tente så pass bra at god inntekt ikkje betydde så mykje lenger, og at dei i denne situasjonen var meir opptekne av sosiale forhold på arbeidsplassen. I land med lågare lønnsnivå må vi vente ei sterkare vektlegging av materielle verdier slik at dei går utover dei sosiale, og at livsfaseendringar når det gjeld verdipreferansar, vil få ein annan karakter. I løpet av 1990-åra såg vi også ei positiv utvikling på arbeidsmarknaden der til dømes talet på arbeidsledige i aldersgruppa 20–24 blei meir enn halvert frå vel 20 000 i 1989 til vel 9000 i 2000 (NAV 2007). Ein kan ikkje sjå bort frå at den generelle økonomiske situasjonen i 1989 gjorde at ein var meir oppteken av økonomi enn 14 år seinare med ein annan situasjon på arbeidsmarknaden.

Forskjellane mellom menn og kvinner er stort sett i samsvar med det ein har funne i dei fleste andre undersøkingar, og er eit uttrykk for det som er blitt kalla ulike kulturelle mandat for menn og kvinner (Karlsen Bæck 2006). Dette avspeglar ulike sosiale forventningar til menn og kvinner i arbeidslivet der jenter i større utstrekning enn gutar blir sosialiserte inn i ei framtidig rolle som omsorgspersonar. Generelt ser det ut til at dette kjønnsrollemønsteret er blitt forsterka i dette utvalet i åra etter at dei gjekk i vidaregåande skole. For menn ser det ut til å vere viktigare å syte eit godt økonomisk grunnlag for familien enn å gå inn i omsorgsoppgåvene. Det kan også sjå ut som høgre utdanning peikar fram mot ulike kjønnsroller. Kvinner som tek høgre utdanning, har i større utstrekning enn menn lagt vekt på tilpassing til strukturelle forhold i arbeidsmarknaden og fleksibilitet når det gjeld arbeidsstad. Det kan tyde på at dei førebur seg for arbeidslivet på ein annan måte enn menn, og indikerer at deira «kulturelle mandat» er å vere i stand til utdanne seg til eit yrke som gjer at dei kan få arbeid på den staden der mannen gjer karriere i arbeidslivet. Menn og kvinner med høgre utdanning er likevel meir likestilte når det gjeld å vektlegge omsorgsoppgåver i heimen, i motsetnad til gruppa utan høgre utdanning der ein finn indikasjonar på eit meir tradisjonelt kjønnsrollemønster.

Notar

1. Takk til cand.paed. Leif Arne Dybdal som har lagt data til rette for analysar.

Litteratur

- Brown, D. (2002). The Role of Work Values and Cultural Values in Occupational Choice, Satisfaction and Success. A Theoretical Statement. I Brown, D. (red.): *Career Choice and Development* (4. utg.). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Eeg-Henriksen, F. (1983). *Fra skolegang til poengsamling*. Rapport nr. 7. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt.
- Edvardsen, R. (1991). *Valg av utdanning og yrke. Betydningen av kjønn, sosial og geografisk bakgrunn ved utdannings- og yrkesvalg*. Rapport nr. 12. Oslo: Utredningsinstitutt for forskning og høyere utdanning.
- Edvardsen, R. (1995). *Yrkesvalgmotiver: Resultater fra en undersøkelse om 16- og 18-åringers utdannings- og yrkesplaner i 1991*. Rapport nr. 4. Oslo: Utredningsinstitutt for forskning og høyere utdanning.
- Grue, L. (1988). *Ønske det, ville det – men gjøre det ... En undersøkelse av rekrutteringspotensialet til førskolelærerutdanningen*. Notat 5/88. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt.
- Hellevik, O. (2001). Ungdommens verdisyn – livsfase- eller generasjonsbetinget. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 1 (1): 47–70.
- Johnson, M.K. (2001). Change in Job Values during the Transition to Adulthood. *Work and Occupation*, 28 (3): 315–345.
- Johnson, M.K. og Elder, G.M. (2002). Educational Pathways and Work Value Trajectories. *Sociological Perspectives*, 45 (2): 114–138.
- Karlsen Bæck, U-D. (2006). Kjønnforskjeller og yrkespreferanser. Opprettholdelsen av kvinners kulturelle mandat. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 6 (1): 47–66.
- Lebo, R.B., Harrington, T.F. og Tillman, R. (1995). Work Values Similarities among Students From Six Countries. *The Career Development Quarterly*, 43 (4): 350–362.
- NAV (2007). Historisk arbeidsmarkedsstatistikk.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Rossow, I. (2003). Ungdommen nå til dags – tall fra «Ung i Norge 2002». *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 1 (3): 89–97.
- Sinisalo, P. (2004). Changing Work Values and Expressed Educational Plans of Adolescents: A Cross-Sectional Follow-Up of Three Cohorts in Finland. *European Journal of Psychology of Education*, XIX (3): 227–236.

- Skårbrevik, K.J. og Dybdal, L.A. (1983). *Ungdom i videregående skole*. Rapport nr. 11. Volda: Møre Research.
- Strand, N.P. (2007). *Verdier på vandring. Aldersforskjeller i verdisyn blant middelaldrende og eldre*. Rapport 15/07. Oslo: NOVA.
- Super, D.E. (1957). *The Psychology of Careers*. New York: Harper og Row.
- Super, D.E. og Sverko, B. (red.) (1995). *Life Roles, Values and Careers. International Findings of the Work Importance Study*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Sverko, B. (1999). The Work Importance Study: Recent Changes of Values in Croatia. *Applied Psychology: An International Review*, 48 (1): 89–102.
- Sverko, B. og Vizek-Vidovic, V. (1995). Studies of the Meaning of Work: Approaches, Models and Some of the Findings. I Super, D.E. og Sverko, B. (red.): *Life Roles, Values and Careers. International Findings of the Work Importance Study*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Underhill, R. (1966). Values and Post-College Career Change. *The American Journal of Sociology*, 72 (2): 163–172.
- Villa, M. (2002). Materialistisk ungdom? Verdiorientering hos by- og bygdeungdom. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 2 (1): 51–74.

Summary

Stability and change in work values among youth

The article present the development of work values among 500 adolescents from the age of seventeen until thirty-one. The results indicate a close relationship between the expressed values as adolescents and later as adults. However, some changes are also observed. To obtain an occupation in accordance with interests and abilities were most important as they planned for the future, and were also the most important factor when they established themselves in the working life. Income and prestige decreased in importance, while the social relationships became more important. The results are discussed with reference to work values as a «trajectory» with a starting point based upon values acquired throughout childhood and adolescence, and then modified from experiences and opportunities as adults. Gender differences observed in adolescence are also found later as adults.